

TÓTH, ANDREJ-NOVOTNÝ, LUKÁŠ-STEHLÍK, MICHAL

**Národnostní menšiny v Československu 1918–1938.
Od státu národního ke státu národnostnímu?
[Nemzetiségi kisebbségek Csehszlovákiában 1918–1938.
A nemzetállamtól a nemzetiségek államáig?]
Praha, Filozofická fakulta UK Praha, 2012. 722 p.**

Az első Csehszlovák Köztársaságot (1918–1938) az 1920. február 29-én elfogadott, amúgy egyébként sok tekintetben példaértékű alkotmány nemzetállamként deklarálta, s a csehszlovák kormányzatok törekvése végig az volt, hogy ténylegesen nemzetállamot teremtsenek ebből a sokkultúrájú és -nyelvű, óriási gazdasági és civilizációs különbségeket is magában rejtő államból. E törekvés azonban épp azon a valóságon bukott meg, hogy Csehszlovákia olyan nemzetiségi állam volt, amelyben a nemzeti kisebbségek a lakosság mintegy harmadát tették ki, s amelyben a csehszlovák államnemzet ideája is fikció volt csupán. Nem meglepő, hogy egy ilyen adottságokkal bíró államban a nemzetiségi kérdés végig komoly szerepet kapott, s magának az első köztársaságnak a bukása is szorosan összefügg a nemzetiségi kérdés megoldatlanságával.

Az első Csehszlovák Köztársaságot nem ritkán a *masaryki demokrácia* jelzős szerkezettel szokás illetni, s bizonyos tekintetben jogosan, hiszen a liberális alkotmány, a valóban működő többpártrendszer, az általános választójog olyan demokratikus politikai berendezkedés körvonalait rajzolták fel, amelynek a térségben nem volt párja. A másik oldalon viszont azok a kisebbségek, amelyek egyébként maguk is élvezték a fenti adottságok előnyeit, mégis meglehetősen kritikával szemlélték a csehszlovák állam nemzetiségi valóságát. Többek között azt is, hogy – bármilyen meglepő – de Csehszlovákia, hacsak a nemzetállami elképzeléseket nem számítom, nem rendelkezett semmiféle nemzetiségi programmal. A köztársaság megalakulása előtt hangoztatott közép-európai Svájc programját ugyanis nagyon gyorsan elfeledték, új vízió kidolgozására azonban nem került sor. A nemzetiségek helyzetének rendezésére irányuló hosszú távú program hiányában pedig a csehszlovák nemzetiségi politika lépéseit leginkább az aktuálpolitikai érdekek határozták meg. S mint az 1938-as év eseményei is igazolják, komolyan akkor foglalkoztak vele, amikor már körmükre égett a probléma. Persze a németek, magyarok, lengyelek nem a víziót hiányolták leginkább, hanem azzal nem voltak kibékülve, hogy számos tekintetben másodrendű állampolgárként tekintettek rájuk: nemzeti hovatartozásuk miatt hátrányt szenvedtek az állami

állások betöltésénél, hátrányosan érintette őket a közigazgatás nyelvi gyakorlata, s a csehekkel és a szlovákokkal szemben nem ápolhatták szabadon saját nemzeti tradícióikat sem. Ezért nevezhette például Törköly József, a *Magyar Nemzeti Párt* egyik vezetője „demokratikus önkényuralomnak” ezt a rendszert, míg mások azt fejtegették, hogy a csehszlovák demokrácia csak a többség számára jelentett valódi demokráciát.

Anélkül, hogy bármely nézetet elfogadnánk, nyilvánvaló, hogy az első köz-társaság nemzetiségi politikája, illetve az érintett kisebbségek magatartása még akkor is további kutatásokat igényel, ha tudjuk, hogy a témának, közte a cseh-német, cseh-szlovák, szlovák-magyar viszonyoknak rendkívül gazdag szakirodalma van. Ezek között vannak szakszerű megközelítések (pl. Ján Rychlík munkái a cseh-szlovák viszonyról, vagy Jaroslav Kučera és Václav Kural munkái a szudétanémetek és a csehek kapcsolatáról), és tömegével találni nacionalista ihletésű pamfleteket is, amelyek szerzőinek a nevét inkább nem reklámozom. A nemzetiségi kérdés átfogó jellegű értékelésére azonban sokáig nem történt kísérlet. A cseh kollégáknak köszönhetően azonban az utóbbi években két fontos, sőt alapvető munka is napvilágot látott. Az első a René Petráš tollából 2009-ben *Menšiny v meziválečném Československu* címmel megjelent munka, amely a kisebbségek jogi helyzetét és nemzetközi jogvédelmét elemzi. A második pedig a Tóth-Lukáš-Stehlík trió *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* címet viselő könyve.

A szép kivitelű, a csehszlovák zászlót idéző borítóval ellátott kötet már önmagában tekintélyt parancsol, hiszen 722 oldalt tesz ki. Az igazi értékét azonban az adja, hogy úttörő jelentőségű munkáról van szó, hiszen első ízben történik kísérlet a téma átfogó, egyfajta komplexitást is magán hordozó összefoglalására és értékelésére. S nem mellékesen azért is, mivel a munka a cseh történetírás hagyományával szakítva nemcsak kizárólag a német-kérdés prizmáján keresztül vizsgálja a témát, hanem arányos teret szentel a magyar és a lengyel kérdésnek is, sőt foglalkozik Kárpátalja problémájával és a szlovák autonomizmus témájával is. A recenzenst különösen az örvendezteti meg, hogy a cseh szakirodalom által eddig elhanyagolt magyar téma kellő súlyt kapott a munkában, s végre nem az eddig megszokott módon, csupán a szlovák szerzők szempontjait gépiesen átvéve, hanem közvetlen kutatásokra alapozva, primer források felhasználásával és a magyar nyelvű szakirodalom eredményeit sem mellőzve.

A munka világos, áttekinthető szerkezettel rendelkezik, bár a szerzők nem mindig tudták elkerülni az átfedéseket és ismétléseket. Az első nagy szerkezeti rész a Csehszlovákiában élő kisebbségeket, illetve politikai pártjaikat mutatja be. A szerzők ebben a részben rövid, ám korrekt áttekintést adnak a német, magyar lengyel pártokról, miközben a szöveg rövidségét némileg ellensúlyozza a gaz-

dag jegyzetapparátus, amely felkínálja a lehetőséget arra, hogy a témában jobban elmerülni akaró érdeklődő további hasznos olvasmányokra leljen. A bennünket leginkább érdeklő magyar pártok tevékenységét kronologikus szempontok alapján rendezve mutatják be, kitérve a parlamenti választások eredményeire, és olyan fontos mozzanatokra is, mint Edvard Beneš 1935-ös elnökké választása. Nem mellékesen erről a témáról Andrej Tóth az egyik legfontosabb cseh szakmai folyóiratban, a *Moderní dějiny*ben nemrég számos új mozzanatot felvonultató kétrészes tanulmányt publikált (*Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935*).

A cseh és szlovák szakirodalomban meglehetősen elterjedt, hogy miközben a csehszlovák pártokat politikai orientáció alapján minősítik (szociáldemokrata, agrár, néppárti jelzőket használva) a magyar polgári pártokat egyszerűen csak irredentának, negativistának, jobb esetben csak nacionalistának minősítik. Ennek a meglehetősen szelektív és elfogult megközelítésnek a transzparens példája Věra Olivová az első köztársaságról írt munkája¹, amelyben a csehszlovákiai pártokat három kategóriába sorolja be. De míg a nagy csehszlovák pártok a köztársasági kategóriába kerülnek, addig a magyar polgári pártokat a nacionalista pártok csoportjába sorolja be. Ami azért is szakmaiatlan, mert Beneš Csehszlovák *Nemzetiszocialista Pártja* vagy Kramář *Nemzeti Demokrata Pártja* legalább annyira nemzeti alapon szerveződött, mint a *Magyar Nemzeti Párt*. Szerencsére a Tóth–Lukáš–Stehlík szerzőtrío munkája ebben a tekintetben is mértéktartó és objektív, s a megszokott, de kiüresedett jelzők használata helyett a vizsgált pártok politikai programjából indul ki.

Hogy némi hiányérzetünk mégis akad, az elsősorban annak tudható be, hogy a munka szinte kizárólag csak az ellenzéki magyar pártok tevékenységével foglalkozik, miközben ezek a pártok (lásd az *Országos Keresztényszocialista Pártot* és a *Magyar Nemzeti Pártot*) 1938 előtt csupán a magyar szavazatok mintegy 60%-át tudták megszerezni. Nem foglalkoznak viszont a szerzők a csehszlovák kormányzattal együttműködő ún. aktivistákkal. Pedig az elsősorban kormánypénzekben fenntartott aktivista pártok és szekciók működése önmagában is jól jellemezte a csehszlovák nemzetiségi politikát. Nem beszélve arról, hogy Prága részben a rájuk való hivatkozással tért ki 1938-ig a magyar ellenzékkel való konstruktív kapcsolatok elől. Igaz, a magyar aktivizmus csupán a húszas évek közepéig tudott önálló politikai erőként megjelenni (elsősorban a Csomor István vezette *Köztársasági Magyar Földműves Párt* formájában), de a két nagy csehszlovák centralista párt, a *Köztársasági Agrárpárt* és a *Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt* keretein belül működő magyar szekcióként 1938-ig alternatívát kí-

¹ Olivová, Věra: *Dejiny první republiky*. Praha, 2000.

nált a magyar választóknak. Ez a hiány annál feltűnőbb, hiszen a német pártok esetében az aktivista pártok is bemutatásra kerülnek. Igaz, azok parlamenti erők voltak, és sokkal nagyobb népszerűséggel bírtak a németek körében, mint Csororék a magyar választók között, s persze az sem mellékes, hogy a német és a magyar aktivizmus összehasonlítása több szempontból is problematikus.

Nem foglalkozik a könyv a magyar baloldallal sem. Sem a német–magyar szociáldemokráciával, amely 1920-ban legalább olyan népszerű volt, mint a polgári oldal, sem pedig *Csehszlovákia Kommunista Pártjával*. Pedig abban a kisebbségek, különösen a magyar felülreprezentált volt, s Kárpátalja problémája is nehezen érthető meg a régióban rendkívül népszerű CSKP politikájának elemzése nélkül.

A kötet második nagy fejezete a nemzeti kisebbségek törvények által kodifikált jogait veszi számba. Ennek kapcsán kiemelten foglalkozik a csehszlovák kormányoknak a nemzeti kisebbségekre vonatkozó – sokszor bizony semmitmondó – programnyilatkozataival, a nemzetközi kisebbségvédelem fórumaival, a kisebbségek parlamenti képviselőivel, a nyelvtörvénnyel és a földreform kérdésével. Más részek kitűnő és a magyar szempontokat sem mellőző feldolgozásával szemben a földreform kapcsán ismét hiányérzetünknek kell hangot adni, hiszen bár a földbirtokreform kiemelten érintette Dél-Szlovákiát, s ide esett a kolonizáció súlypontja is, ám ez a szövegből nem tükröződik vissza, amit első sorban a releváns szakirodalom ismeretének hiánya okozhat.

A könyv második fele lényegében azokkal a kezdeményezésekkel foglalkozik, amelyeket a csehszlovák kormányzat a harmincas évek második felében a nemzetiségek pacifikálására tett. Ezeknek kiindulópontját egyrészt a megváltozott nemzetközi környezet, másrészt a *Szudétanémet Párt* (SdP) sikerei jelentették, amelyek nyomán Prága megértette, hogy változtatnia kell nemzetiségi politikáján. Legalábbis erre lehet következtetni Beneš elnök libereci beszédéből, és más vezető politikusok (Hodža miniszterelnök vagy Kamil Krofta külügyminiszter) megnyilvánulásaiból is. Azonban a recenzeált kötet szerzői is jól érzékelik, hogy a prágai kormányzat és a szudétanémet követelések között egyre mélyülő szakadék alakult ki, hiszen Benešék határozottan elzárkóztak az autonómia minden formájától, miközben az SdP és vele együtt a német lakosság jó része viszont épp az autonómiában látta a megoldást. Ennek fényében érthető, hogy korszak eseményeinek tárgyalásánál elsősorban a *Szudétanémet Párt* és a csehszlovák kormányzat közötti feszültség kap hangsúlyos szerepet. Ám mégis úgy véljük, hogy a szerzők a jelentőségénél kisebb figyelmet szenteltek a német neoaktivizmusnak s ezzel kapcsolatban a kormány február 18-i nyilatkozatának. Pedig a Wenzel Jakschek és Prága között megszületett egyezmény sok tekintetben pragmatikus lépésekkel kívánta rendezni a német lakosság helyzetét – igaz, kevés eredménnyel.

Ennek a fejezetnek a súlypontja a nemzetiségi státútum megalkotásának folyamatára esik, amely során a szerzők – részben néhány újonnan feltárt forrásra támaszkodva – a téma eddigi egyik legaprólékosabb elemzését adják. Bár a témában újabban megjelent munka (Nemeček, Jan–Kuklík, Jan: *Od národního státu ke státu národnosti? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*) talán még részletesebben foglalkozik e problémával. Mindenesetre a *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* című munka szerzői jól érzékelik, hogy a nemzetiségi státútum alapvető paradigmaváltás volt a csehszlovák kormány részéről. Igaz ez még akkor is, ha a külső körülmények kényszerítették ki. Prágának ugyanis el kellett fogadnia, hogy a nemzetiségi kérdés rendezését a továbbiakban nem lehet csupán belügyként kezelni, s ami még fontosabb, rá kellett lépniük arra az útra, amely során az addigi nemzetállamot nemzetiségi alapokra helyezték volna. Ebben a folyamatban a szerzők szerint nem Hodža, hanem Beneš volt a határozottabb és a kezdeményezőbb, amely vélemény sok tekintetben meglepőnek tűnik. A recenzens véleménye szerint ugyanis Hodža szándékai tűntek őszintébbnek, a magyar kérdés megoldását illetően pedig Beneš aktivitása gyakorlatilag a nullával volt egyenlő. Igaz, a német–cseh viszály kiéleződésével párhuzamosan tényleg előtérbe került Beneš.

A kötet egyik nagy hozadéka, hogy a Ladislav Deák által meghonosított szemlélettel ellentétben határozott különbséget tesz a szudétanémetek és a szlovákiai magyarok között azok 1938-as magatartása és politikai reprezentációjuk viselkedése kapcsán. Teszi mindezt úgy, hogy elsősorban a források elemzéséből indul ki. Mint az *Egyesült Magyar Párt* (EMP) 1938 tavaszán beterjesztett 81 pontos memoranduma esetében, amelyet részletesen elemez, majd – a valóságnak megfelelően – megállapítja arról, hogy abban a német követelésekkel szemben nem voltak populista elemek, s az egyes pontok a magyar kisebbség politikai, gazdasági és kulturális életének konkrét jelenségeivel foglalkoztak. Ez is igazolja, hogy a szerzők nem csupán az SdP és az *Egyesült Magyar Párt* között húzóó ideológiai szakadékot látják, de a két párt napi politikai gyakorlata közötti különbségeket is. Ahogy azt is, hogy az SdP és az EMP teljesen eltérően állt a nemzetiségi státútumról folyó tárgyalásokhoz. Míg ugyanis Henleinék valójában nem törekedtek a megegyezésre, addig Esterházyék egy bizonyos ideig a magyar lakosság helyzete javításának lehetőségét látták a státútumban. Ezt tükrözi vissza a két párt részéről a státútum második verziójára adott válasz tartalma is, hiszen míg az SdP felszínes frázisokkal tűzdelt válaszban utasította el a státútum-tervezet szövegét, addig az EMP nem csupán kritikát fogalmazott meg, de konstruktív javaslatokat is tett. Az már más kérdés – s ezt is jól ismeri fel a munka – hogy az EMP vezetői joggal sérelmezték, hogy velük érdemben nem is tárgyalt a prágai kormányzat.

Az *Egyesült Magyar Párt* 1938-as szerepével foglalkozó részek jól érzékeltek, hogy a szlovákiai magyar politika 1938-as magatartása korántsem írható le a szakirodalom egy része által használt sablonokkal. Az EMP ugyanis 1938 augusztusáig a magyar kisebbség helyzetének Csehszlovákián belüli megoldását preferálta. Persze nem azért, mintha nem akarta volna a határrevíziót, hanem mert nem ismerte fel annak lehetőségét. A revíziót pedig továbbra is a szlovák kérdés megoldásán keresztül, a szlovák autonómia támogatásának útján, egyfajta evolúciós úton képzelte el.

Ettől az irányvonalától az EMP csupán az 1938 augusztusában Chamberlain angol miniszterelnök által Prágába küldött közvetítő, Walter Runciman hatására tért el, s helyezte törekvései középpontjába a magyar lakta területek autonómiáját. Ez már a német törekvésekhez való igazodás jele volt, mint ahogy az is, hogy szeptember közepén már a magyar kisebbség önrendelkezésének az érvényesítését hangsúlyozták. Ez volt az a pillanat, amikor – részben külső impulzusok hatására – felismerték, hogy a határok korrekciója hamarosan bekövetkezhet. Ekkor természetesen már ők sem akartak megegyezni Prágával. Bár már nem is volt miről.

A kötet végén található függelékek hasznos kiegészítói az előző fejezeteknek. A jól áttekinthető táblázatok többek között a korabeli népszámlálási eredményeket, a parlamenti választások eredményeit és a német és magyar parlamenti képviselők listáját is tartalmazzák. Ezenkívül megtalálhatjuk ebben a részben a nemzetiségek jogait szabályozó legfontosabb törvények, illetve a nemzetiségi státútum javaslatának szövegét is.

A Tóth–Novotný–Stehlík trió könyve szakmailag alapos munka, amely nélkülözhetetlen kézikönyvét fogja jelenteni a témát kutató szakembereknek, egyetemistáknak, az érdeklődő közvéleménynek. Különösen fontos szerepet játszhat ez a könyv a magyar kisebbség szempontjából, hiszen a cseh és a szlovák olvasó a téma ilyen alapos és korrekt ismertetésével eddig nem találkozhatott.

Hibái persze vannak a munkának, s nem is annyira abban, amit tartalmaz, hanem abban, ami kimaradt belőle. A magyar aktivisták és a CSKP mellőzéséről már szóltunk. De ugyanígy hiányoljuk a németek kormányba lépésének és annak eredményeinek a mélyebb vizsgálatát is. Mégis úgy véljük, hogy a *Národnostní menšina v Československu 1918–1938* című munka az utóbbi évek csehszlovák történetírásának az egyik legfontosabb alkotása. Mindez persze kevés, ha elmaradnak a kötetrel kapcsolatos szakmai reakciók. A pozitív, de egyben a negatív értékeléseket is beleértve. Ez a munka ugyanis csak akkor fogja betölteni a hivatását, ha olyan vitákat generál, amelyek másokat is az első köztársaság nemzetiségi politikájának további kutatására ösztönöznek.

Különösen fontos lenne, ha e munka a szlovák historiográfiát is inspirálná és vitára ösztönözné. A Ladislav Deák által meghonosított mantrák folyamatos ismétlése fölött ugyanis – mint azt az itt recenzeált munka 1938-cal foglalkozó része is igazolja – már eljárt az idő. Szerencsére a cseh és részben a szlovák történetírás legújabb eredményei is ezt támasztják alá. A Tóth–Novotný–Stehlík trió könyve mindenesetre őket is igazolja.

Simon Attila